

Zoektocht naar een mysterieuze inktpot

Verhaal van een 'verdwenen' bijzondere vondst bij een opgraving

Een Nederlandse student neemt in 1954 deel aan een opgravingscampagne in Khirbet Qumran, een nederzetting op steenworp afstand van de grotten waar in 1947 de beroemde Dode Zeerollen zijn gevonden. Op de laatste dag van zijn verblijf op de site doet hij een bijzondere vondst. In het pleisterwerk van een muur treft hij een aardewerken inktpotje aan. Een vondst die van belang kan zijn voor het beantwoorden van de vraag 'Door wie en waar zijn de Dode Zeerollen geschreven?'. Een vraag die op dat moment, en vandaag de dag nog steeds, centraal staat in de studie van Dode Zeerollen en de archeologie van Qumran. Desondanks is het object nooit gepubliceerd en wordt het zelfs niet genoemd in het opgravingsverslag.

Het verhaal van de zoektocht naar de 'verdwenen' inktpot.

In oktober 1953 vertrok Leo Boer als 26-jarige student aan het Pauselijk Bijbel Instituut (Pontificium Institutum Biblicum) in Rome voor een studiejaar naar Israël, waar hij verbleef aan het prestigieuze École Biblique et Archéologique Française de Jérusalem (zie *Archeologie Magazine*, nr. 5, november-december 2008, p. 16-19). Onder leiding van gerenommeerde wetenschappers als Roland de Vaux en Josef Milik nam hij tijdens zijn verblijf aan de École gedurende een week deel aan de archeologische opgraving op de site van Qumran, ten noordwesten van de Dode Zee. Een spraakmakende opgraving die de gemeederen al meer dan een halve eeuw bezighoudt. Als student *Bijbel exegese* volgde Boer tijdens zijn studie-

jaar in Jeruzalem het hulpvak 'archeologie'. In dat kader participeerde hij van 20 tot en met 27 maart 1954 in de opgraving nabij de Dode Zee. Tegen het einde van de allerlaatste dag van zijn verblijf op de opgraving legde hij in het pleisterwerk van een muur een aardewerken voorwerp bloot. Nadat Boer met behulp van een tandenborstel het ergste vuil van het object had verwijderd en één van de leidinggevendens had gewaarschuwd, werd het object door één van de aanwezigen aangeduid als een inktpotje. De volgende dag verlieten Boer en zijn medestudenten de site en keerden terug naar hun verblijfplaats in Jeruzalem. Tijdens de laatste maanden van zijn studietijd aan de École heeft hij niets meer vernomen van de inktpot. Hij

heeft er ook niet meer naar gevraagd, omdat hij op dat moment niet beseftte dat deze vondst van essentieel belang kon zijn voor de identificatie van de auteurs van de Dode Zeerollen.

Qumran en de Dode Zeerollen

Volgens de meerderheid van de wetenschappers die zich bezighoudt met de bestudering van de Dode Zeerollen, vormen de inktpotjes een belangrijke schakel tussen de bewoners van Qumran en de bijzondere geschriften die zijn aangetroffen in de nabij gelegen grotten. Naast het feit dat de teksten zich op steenworp afstand van de nederzetting bevonden, is de aanwezigheid van inktpotjes in de nederzetting voor veel wetenschappers een doorslaggevend argument om aan te nemen dat de teksten daar zijn geschreven. Bovendien zijn er in de ruimte waar twee inktpotjes zijn gevonden, later omgedoopt tot het 'scriptorium', ook stenen brokstukken opgegraven die gereconstrueerd zijn tot mogelijke schrijftafels. De overheersende opvatting binnen de wetenschappelijke kring is dan ook dat de handschriften van de Dode Zee zijn geschreven in en door de gemeenschap van Qumran. Uit angst voor het geweld tijdens de eerste Joodse Opstand (66-73 n.Chr.) zouden de schriftrollen in de grotten zijn opgeborgen. Deze angst was terecht. De nederzetting werd in het jaar 68 verwoest, maar de handschriften hebben - hetzij grotendeels gefragmenteerd - de tand des tijds doorstaan. Al zo'n 60 jaar trachten voorstanders van de geschetste visie door middel van zowel een inhoudelijke studie van de teksten als het archeologisch onderzoek van de site te achterhalen wie de bewoners van de gemeenschap, tevens de auteurs van de Dode

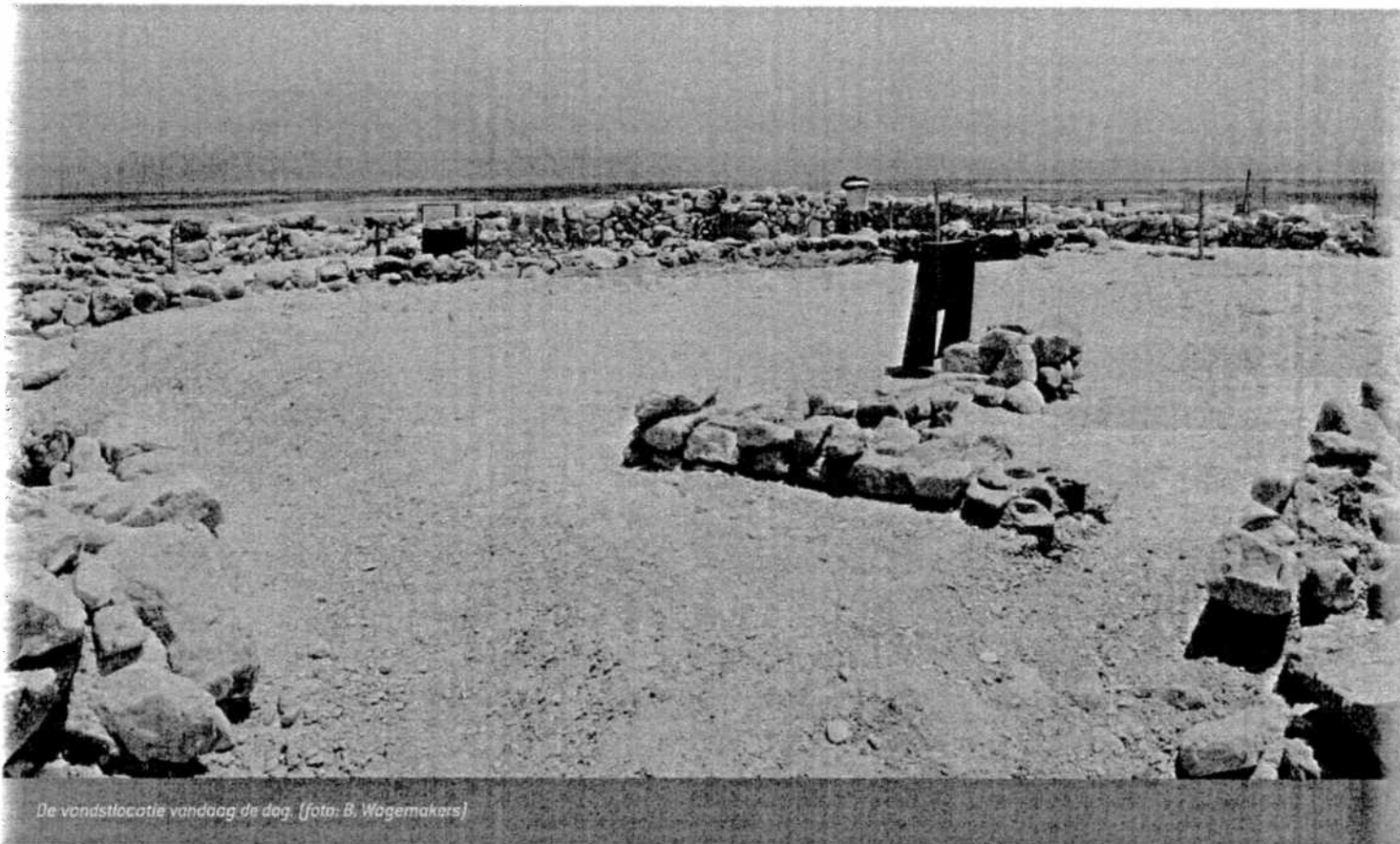

Roland de Voux aan het werk op de locatie waar Leo Baer zijn vondst deed, maart 1954 (foto: L. Baer)

Het deel van de opgraving zoals het er 55 jaar later uitziet, juni 2009 (foto: B. Wagemakers)

De vondstlocatie vandaag de dag. (foto: B. Wagemakers)

Zeerollen, zijn geweest. Vanzelfsprekend weer spreken tegenstanders van deze opvatting de relatie tussen de handschriften en de gemeenschap van Qumran. Zij vinden het opmerkelijk dat er geen enkele tekstfragment in de nederzetting zelf is aangetroffen. Daarnaast stellen zij dat schrijvers in deze regio pas enkele eeuwen na de verwoesting van Qumran (68 n. Chr.) tafels gebruikten om op te schrijven (Zie voor een discussie over de identiteit van de bewoners van Khirbet Qumran en de mogelijke relatie met de Dode Zeerollen: Ullmann-Margalit, 'Spotlight on Scroll Scholars: Dissecting the Qumran-Essene Hypothesis' in *Biblical Archaeology Review*, volume 34 nr. 2, March/April 2008, p. 63-67. Voor informatie over de 'schrijftafels' in Qumran: Lawrence H. Schiffman

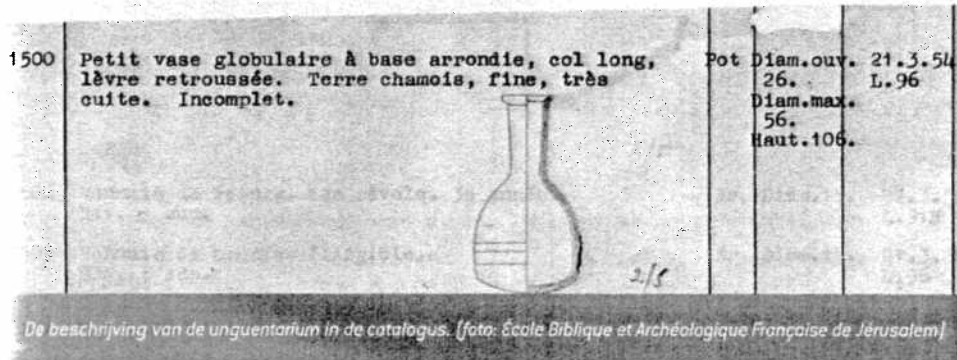
and James C. VanderKam, ed., *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*, volume II, Oxford 2000, p. 381).

Inktpotjes in Qumran

Tot nu toe zijn zes inktpotjes afkomstig uit Qumran gepubliceerd (Stephen Goranson, *Qumran – A hub of scribal activity?* in *British Archaeological Reports*, volume 20.5, 1994, p. 36-39). In maart 1953 zijn in het 'scriptorium' een aardewerken en bronzen inktpotje opgegraven. In hetzelfde jaar is er in de aangrenzende ruimte ook één gevonden. Naast deze drie potjes die in situ zijn aangetroffen, weten we van het bestaan van nog drie andere inktpotjes. Solomon Steckoll, archeoloog in dienst van de Department of Antiquities of Jordan, zou net

voor het uitbreken van de Zesdaagse Oorlog in 1966 en 1967 een opgraving op de site hebben georganiseerd. Deze campagne leverde een inktpotje op. Helaas is Steckoll inmiddels overleden en is uit zijn publicaties niet duidelijk af te leiden waar het potje precies is opgegraven. De overige twee potjes zouden zijn bemachtigd door Kando, een handelaar in oudheden uit Bethlehem, en door hem zijn doorverkocht aan belangstellenden. De eerste koper was Bijbelwetenschapper Gerald LaRue. Het inktpotje dat hij in 1967 van Kando kocht, zou hij later schenken aan de Archaeological Research Collection van de University of Southern California. Het tweede potje werd door Kando verkocht aan John Allegro, een lid van het internationale team dat de taak had de Dode Zeerollen te publiceren. Het bevindt zich tegenwoordig in de collectie van de Noorse verzamelaar Martin Schøyen.

Het inktpotje van Boer bevindt zich niet onder de zes gepubliceerde exemplaren. Drie potjes zijn opgegraven in 1953 en één in 1966 of 1967, terwijl de vondst door Boer in 1954 werd gedaan. Daarnaast is de claim van Kando dat zijn potjes afkomstig zouden zijn uit Qumran zeer omstreden (Lawrence H. Schiffman and James C. VanderKam, ed., *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*, volume I, Oxford 2000,

De beschrijving van de unguentarium in de catalogus. (foto: École Biblique et Archéologique Française de Jérusalem)

p. 375]. Hoe is nu de stilte rondom de bijzondere ontdekking uit maart 1954 te verklaren? In de opgravingsnotities van campagneleider Roland de Vaux wordt namelijk nergens de vondst van een inktpot vermeld.

Het 'verdwenen' inktpotje

Er zijn drie mogelijke verklaringen te geven voor het 'verdwijnen' van het inktpotje. Indien de leiding van de opgravingscampagne vergeten is het object te registreren, zou de inktpot mogelijk buiten de administratie om in het depot terecht gekomen kunnen zijn en in vergelijking zijn geraakt. Echter, de ervaren De Vaux zou beslist het belang van een dergelijke vondst hebben ingezien. Zeker omdat dit de enige inktpot zou zijn geweest die buiten de omgeving van het 'scriptorium' in situ zou zijn opgegraven. De kans dat tijdens de opgraving verzuimd is de vondst te administreren, is dan ook te verwaarlozen.

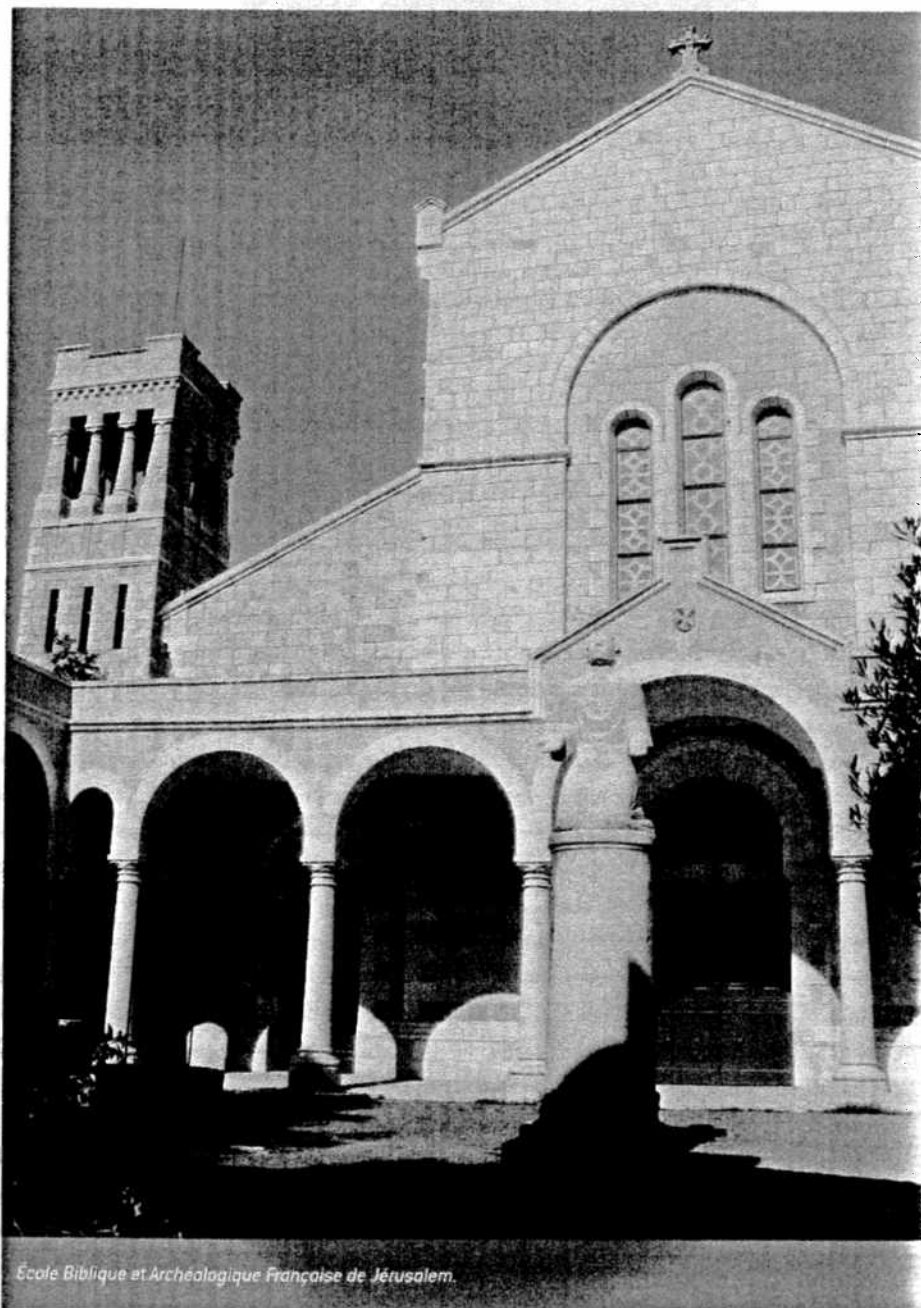
De tweede mogelijkheid is dat de inktpot van de opgraving is ontvreemd. Ook deze verklaring kan nagenoeg worden uitgesloten. Boer schakelde immers nadat hij de ontdekking had gedaan de hulp in van een leidinggevende. Daarmee behoeft hij de inktpot voor een mogelijke aftocht naar de clandestiene antiquiteitenmarkt. Ten slotte de meest waarschijnlijke verklaring voor de stilte rondom de opmerkelijke ontdekking. Het aangetroffen object leek in eerste instantie op een inktpot, maar bij nader inzien bleek het om een ander voorwerp te gaan. Daar kon de Nederlandse student geen weet van hebben, daar hij een dag na de vondst de site verliet en terugkeerde naar Jeruzalem. De verwisseling verklaart ook waarom in geen enkele documentatie wordt bericht over de vondst van een inktpot in 1954. In dat geval moet de vraag worden gesteld wat Boer dan wel had aangetroffen tijdens zijn stage in Qumran. Is het mogelijk te achterhalen welk voorwerp in eerste instantie werd aangezien voor een inktpotje, om enige tijd later onder een andere naam te worden geregistreerd en opgeborgen?

Een unguentarium

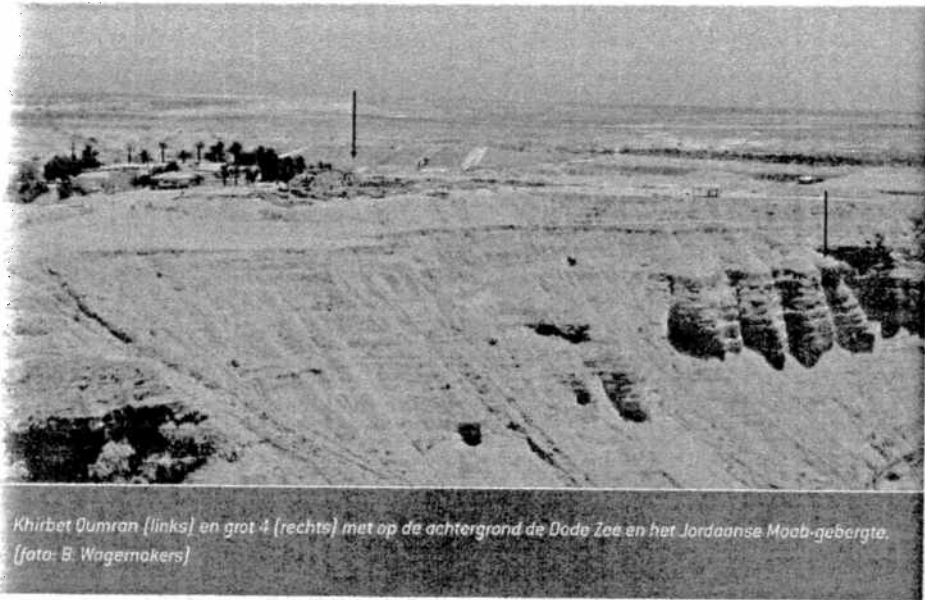
Uitgangspunt voor deze speurtocht is de periode van Boers verblijf op de opgraving. In de opgravingsnotities van De Vaux (Jean-Baptiste Humbert OP and Alain Chambon, The excavations of Khirbet Qumran and Ain Feshka.

Synthesis of Roland de Vaux's Field Notes. English Edition translated and revised by Stephen J. Pfann, Göttingen 2003) is aangegeven wanneer op welke locaties is gegraven. Bovendien staat bij iedere locatie vermeld welke voorwerpen, voorzien van een inventarisnummer, daar zijn aangetroffen. Vervolgens was het dankzij het inventarisnummer mogelijk om in de catalogi van de École de beschrijvingen en schetsen van deze voorwerpen te achterhalen. Naast vele muntstukken werden in de week dat Boer op Qumran verbleef in totaal honderdtien objecten geborgen. De voorwerpen variëren van een beker tot een Herodiaanse lamp en van een

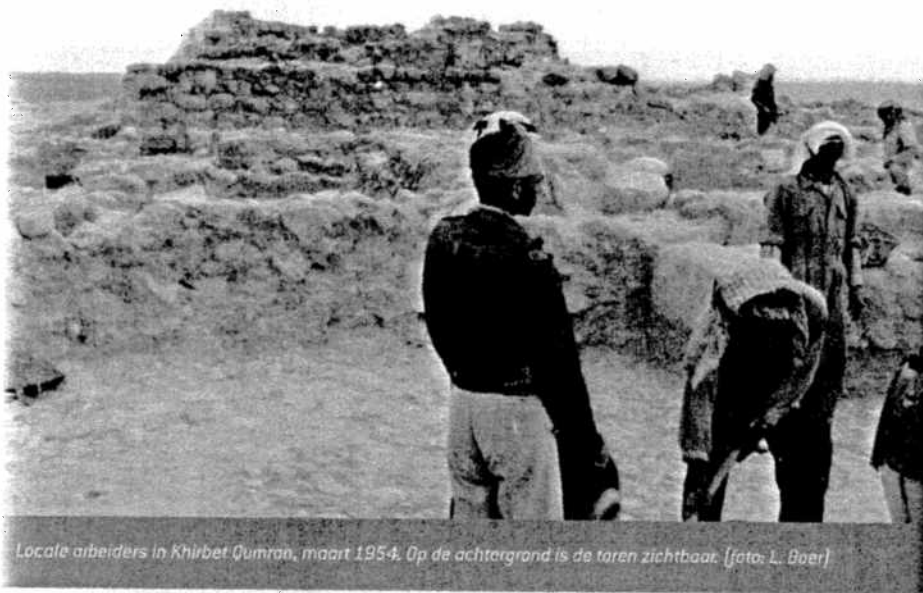
kookpot tot een bronzen fibula. Het enige object uit deze verzameling dat qua vorm enigszins aanspraak maakt op een eventuele verwisseling met een inktpotje, is een zogenaamde unguentarium. Dat is een klein flesje of potje dat gebruikt werd om parfum, esoterische oliën of andere kostbare vloeistoffen in te bewaren. Om vast te kunnen stellen of Boer in maart 1954 in plaats van een inktpot deze unguentarium had gevonden, was het noodzakelijk om bij hem extra informatie over de vondst in te winnen. Tegelijkertijd werden bij de École de objectgegevens van het unguentarium opgezocht. De uitkomsten van beide trajecten ver-

École Biblique et Archeologique Française de Jérusalem.

Khirbet Qumran (links) en grot 4 (rechts) met op de achtergrond de Dode Zee en het Jordaanse Moab-gebergte. (foto: B. Wagemakers)

Locale arbeiders in Khirbet Qumran, maart 1954. Op de achtergrond is de taren zichtbaar. (foto: L. Boer)

Een vondst met wetenschappelijke betekenis Maar vertegenwoordigt de vondst van Boer dan helemaal geen wetenschappelijke waarde? Volgens Jodi Magness, een autoriteit op het gebied van de archeologie van Khirbet Qumran, is de aangetroffen unguentarium wel degelijk van belang voor het wetenschappelijk onderzoek. Het voorwerp wordt genoemd in haar bespreking van de intensiteit van de contacten tussen de bewoners van de nederzetting met hun omgeving. Magness tracht deze relaties in kaart te brengen aan de hand van het aangetroffen aardewerk. Daarbij merkt ze op dat het zogenaamde 'pseudo-Nabatees' aardewerk, dat in de eerste eeuw van de jaartelling vanuit het productiecentrum in Jeruzalem verspreid werd over Judea, opvallend afwezig is in Qumran. Het rood, bruin of zwart beschilderde aardewerk is teruggevonden op plekken als Jericho, Herodium, Masada en Ein Feshkha. In Qumran blijkt dit beschilderde aardewerk schaars te zijn geweest, want het unguentarium van Boer, voorzien van rode slib of verf bij de rand, en een kan met spetters rode verf op de schouder, zijn onder de honderden opgegraven aardewerken voorwerpen de enige voorbeelden hiervan (Jodi Magness, *Debating Qumran: collected essays on its archaeology*, Leuven 2004, p. 10; Idem, *The archaeology of Qumran and the Dead Sea Scrolls*, Michigan 2002, p. 77). In dat opzicht heeft Boer een bijzonder object gevonden. Al blijkt de vondst van 55 jaar geleden geen uitkomst te bieden voor het vraagstuk wie de Dode Zeerollen hebben geschreven, het kan de archeologen wel houvast bieden voor het in kaart brengen van de betrekkingen van deze nederzetting met haar omgeving.

Bart Wagemakers is als geschiedenisdocent verbonden aan de lerarenopleiding van de Hogeschool Utrecht.

Dit artikel is opgedragen aan Leo Boer die op 9 november jl. is overleden. Terugblikkend op de vele diepgaande gesprekken die we de afgelopen jaren hebben gevoerd, ben ik hem dankbaar voor het getoonde vertrouwen en zijn gastvrijheid. Ik zal hem blijven herinneren als een vriendelijke man met een brede interesse en een ijzersterk geheugen. (Bart Wagemakers)

tonen enkele verrassende overeenkomsten. Zo zijn zowel het potje van Boer als het unguentarium vervaardigd van aardewerk. Boer schatte de hoogte van zijn potje op circa 10 cm en de dikte van de wanden op 5 mm. De hoogte van het unguentarium telt 10,6 cm en de dikte van de wanden komt overeen met zijn schatting. Bovendien omschrijft Boer de kleur van het voorwerp als 'gelijk aan die van de muur waarin het stond: gelig'. Uit de objectgegevens van de École is op te maken dat de kleur van het unguentarium terre chamois is, oftewel aardelichtgeel. Ten slotte was al bekend dat het unguentarium werd blootgelegd tijdens Boers verblijf in Qumran.

Een ongelukkige verwisseling

Het moege duidelijk zijn: de vondst die op 27 maart 1954 werd gedaan door een

Nederlandse student betrof geen bijzonder inktpotje, wat decennia lang door hem werd verondersteld. Aangenomen kan worden dat tijdens de opgraving een unguentarium ten onrechte is aangezien voor een inktpotje. Het verwaarlozen van de bestaande verschillen tussen de twee objecten kan wellicht worden verklaard doordat het gevonden object pas later werd schoongemaakt of doordat het unguentarium 'incompleet' was, zoals de objectgegevens laten weten. Desgevraagd laat Jean-Baptiste Humbert, de huidige directeur van de archeologische afdeling van de École, weten dat het zeker denkbaar is dat tijdens de opgraving van 1954 het unguentarium is aangezien voor een inktpot. In ieder geval heeft Leo Boer na 55 jaar een antwoord op de vraag wat er met zijn 'inktpot' is gebeurd en ik... ben een illusie armer.